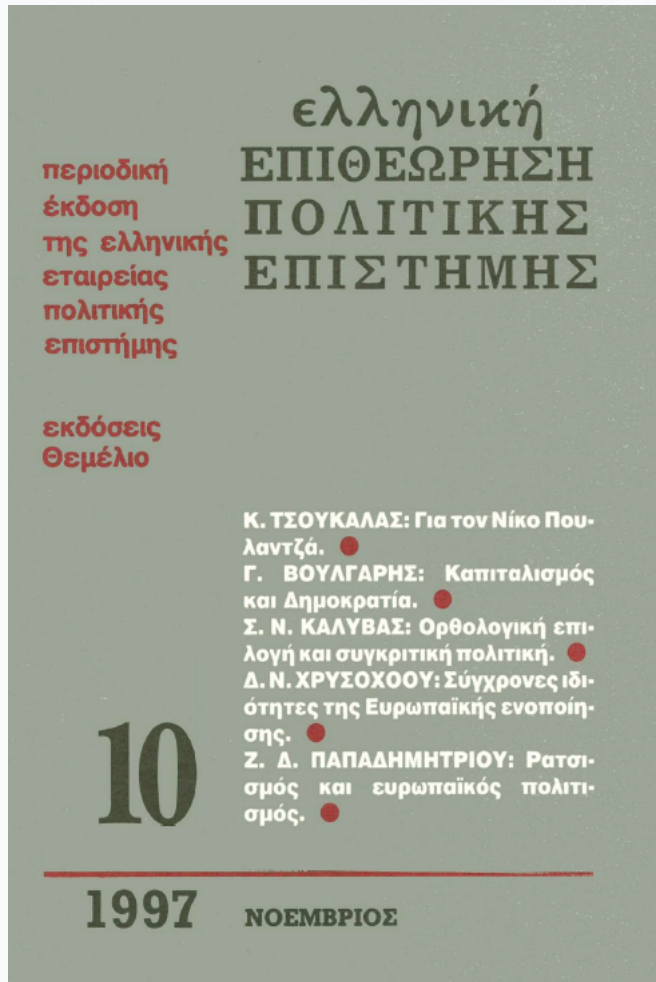

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 10 (1997)

Πανταζή Τερλεξή, Διευθυντικές ολιγαρχίες: γραφειοκρατία, κράτος, κοινωνική οργάνωση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 709.

Στάθης Μπάλιας

doi: [10.12681/hpsa.15108](https://doi.org/10.12681/hpsa.15108)

Copyright © 2017, Στάθης Μπάλιας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπάλιας Σ. (2017). Πανταζή Τερλεξή, Διευθυντικές ολιγαρχίες: γραφειοκρατία, κράτος, κοινωνική οργάνωση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 709. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 10, 163–171. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15108>

«Όσο πιο πολύ μετρούμε τόσο χειρότερα μετρούμε, γιατί δεν τα μετρούμε όλα».⁴

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, όπου παρουσιάζεται «ένα πολύ σημαντικό εργαστήριο» της Γαλλίας, το Κέντρο Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογίας που διευθύνει ο Pierre Bourdieu, κλείνει με ορισμένες «συμπερασματικές σκέψεις» της συγγραφέως μπροστά σε μία ανέφικτη σύγκριση τού εν λόγω ερευνητικού εργαστηρίου με τα ελληνικά πράγματα.

Το δεύτερο μέρος του τόμου, το οποίο επιγράφεται «πώς γίνεται μία κοινωνική έρευνα με στατιστικές μεθόδους και ερωτηματολόγια», οφείλεται στον Χρ. Κελπερή. Με ακρίβεια, άνεση και λιτή διατύπωση, ο συγγραφέας αναφέρεται διεξοδικά στις τεχνικές πλευρές μιας έρευνας του τύπου που προσδιορίστηκε, από τις απαραίτητες προκαταρκτικές εργασίες μέχρι την παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Το μέρος αυτό χαρακτηρίζεται και από παιδαγωγικές αρετές, αντιστοιχεί σε ένα εύχρηστο εγχειρίδιο και συμπληρώνει τον κοινωνιολογικό/μεθοδολογικό προβληματισμό του πρώτου μέρους.

Με το σύγγραμμα αυτό, του οποίου η χρησιμότητα για φοιτητές και ερευνητές είναι προφανής, η σειρά «Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας» επιβεβαιώνει την εμβέλειά της.

ΜΑΡΙΑ ΗΛΙΟΥ

ΠΑΝΤΑΖΗ ΤΕΡΛΕΞΗ, *Διευθυντικές ολιγαρχίες: γραφειοκρατία, κράτος, κοινωνική οργάνωση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 709.

Για πολλούς κοινωνιολόγους, στην πρώτη σειρά των οποίων βρίσκεται ο P. Bourdieu, αυτό που κυρίως νομιμοποιεί την κοινωνιολογία είναι η συνεισφορά της στη στήριξη του δημοκρατικού πολιτεύματος, μέσα από την εμπέδωση των κριτικών και γνωστικών ικανοτήτων των πολιτών, που θα τους επιτρέψουν να παρέμβουν ενεργητικά στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Παρά το γεγονός ότι ο τίτλος

4. Αναφέρεται από τον George Duby, *L'histoire continue*, Εκδόσεις Odile Jacob, Παρίσι 1991, σ. 70.

του δεν προοιδαίνει για κάτι τέτοιο, το καινούριο βιβλίο του καθηγητή Πανταζή Τερλεξή ανήκει στο είδος εκείνο των πραγματειών που θέτουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στο κέντρο του ενδιαφέροντός τους το ζήτημα της δημοκρατίας. Διότι, εκείνο που κυρίως αναδεικνύει αυτή η ιστορικο-θεωρητική παρουσίαση του σύγχρονου γραφειοκρατικού φαινομένου ή του «γραφειοκρατισμού» (σύμφωνα με τον νεότευκτο όρο του συγγραφέα), είναι ο προβληματικός χαρακτήρας της δημοκρατίας, στο πλαίσιο ενός κόσμου που όλο και περισσότερο αναπτύσσει τις μεθόδους και τις τεχνικές της επιβολής και της κυριαρχίας, με αποτέλεσμα να αναστέλλονται οι δημοκρατικές αρχές και να ακυρώνονται τα ιδανικά (ή οι μύθοι) της ελευθερίας και της αυτονομίας, πάνω στα οποία δομήθηκε η σύγχρονη δημοκρατία.

Το ενδιαφέρον αυτής της μελέτης εστιάζεται, κυρίως, στην ανάδειξη της βεμπεριανής θέσης ότι η γραφειοκρατία είναι φαινόμενο που αγκαλιάζει όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής δράσης και, ως τέτοιο, είναι συνυφασμένο με τη νεότερη εποχή, θέσης που τοποθετείται σε μια διαμετρικά αντίθετη πρακτικο-θεωρητική προοπτική από αυτή του μαρξισμού. Η αναλυτική και κριτική παρουσίαση των βεμπεριανών θέσεων για τη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, στο κέντρο της οποίας τοποθετείται, κατά τον συγγραφέα, η γραφειοκρατία, συνελπάγεται, σχεδόν αναγκαία, την αντιπαράβολή τους με εκείνες του επιστημολογικού ρεύματος που εκπροσωπεί ο Marx.

Στην πρώτη από τις τρεις ενότητες που συνθέτουν το βιβλίο, ο Τερλεξής καταγράφει τις καταβολές της βεμπεριανής θεωρίας για το γραφειοκρατικό φαινόμενο, αναφερόμενος κυρίως στον G. Mosca και τον R. Michels. Ο τελευταίος ήταν από εκείνους που, μαζί με τον Weber, διαφώνησαν με όσους έβηταν στο επίκεντρο του προβληματισμού τους την αντιπαράθεση σοσιαλισμού-καπιταλισμού, υποστηρίζοντας ότι το βασικό πρόβλημα, που έπρεπε να απασχολήσει τους διανοητές, είναι η αντιπαράθεση γραφειοκρατίας-δημοκρατίας (σ. 39).

Στην παράδοση, λοιπόν, των στοχαστών του κοινωνικού πεσιμισμού, ο Weber πίστευε ότι οι αρνητικές όψεις της γραφειοκρατίας μπορούν να εξισορροπηθούν μέσα από μια συνετή και αποτελεσματική ηγεσία (σ. 126), δηλαδή από την ποιότητα των ελίτ, άποψη που, ως γνωστόν, θα υποστηρίξουν αργότερα κυρίως ο J. Schumpeter και ο R. Aron στις μελέτες τους για τη σύγχρονη δημο-

κρατία.¹ Το κεντρικό αυτό πρόβλημα της πολιτικής φιλοσοφίας και της θεωρίας της δημοκρατίας αναδύεται μέσα από την ίδια την ανάλυση του Τεϋλεξί για τη σύγχρονη γραφειοκρατία και, από αυτή τη σκοπιά, οι θέσεις της θεωρίας των ελίτ δε φαίνεται να διαφοροποιούνται ριζικά από τα συμπεράσματα του συγγραφέα σχετικά με τις σύγχρονες τάσεις του σύγχρονου γραφειοκρατισμού.

Στην ενότητα αυτή αναλύεται κυρίως η γραφειοκρατία όπως την αντιλήφθηκε και την ερμήνευσε ο Weber, δηλαδή ως φαινόμενο που δεν περιορίζεται στο χώρο του κράτους αλλά συνδέεται με τον σύγχρονο καπιταλισμό και τις οργανωτικές μορφές που αναφύονται στο επίπεδο της αγοράς, η λογική της οποίας απλώνεται σε ολόκληρη την κοινωνική δομή. Υπό αυτήν την έννοια, η γραφειοκρατική λογική είναι συνυφασμένη με τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, και με τη λογική-νομική αντίληψη της εξουσίας που αυτός συνεπάγεται. Αν και, ως τέτοια, είναι ανώτερη από κάθε προηγούμενη μορφή οργάνωσης, παραδοσιακού ή χαρισματικού τύπου (σ. 95), «ο εκγραφειοκρατισμός και ο εκτεταμένος ορθολογισμός που τη συνοδεύει [...] διευρύνουν τη βάση του ανορθολογισμού και της αναποτελεσματικότητας» (σ. 140). Κυρίως όμως, υποσκάπτουν την αυτονομία του ατόμου και, κατ' επέκταση, τα ίδια τα θεμέλια της φιλελεύθερης κοινωνίας (σ. 145), άποψη που, ως γνωστόν, θα επαναδιατυπώσει αργότερα ένα σημαντικό ρεύμα σκέψης, από τον Horkheimer μέχρι τον Καστοριάδη. Ανάλογες θα είναι οι επιπτώσεις της γραφειοκρατίας και, μάλιστα, σύμφωνα με τον Weber, επιβλαβέστερες για το σοσιαλισμό (σ. 128), ο οποίος, από τη σκοπιά αυτή, δε διαφέρει ριζικά από τον καπιταλισμό, αν και η θέση αυτή του Weber φαίνεται να βρίσκεται σε αντίφαση με εκείνη που του αποδίδεται σε άλλο σημείο του κειμένου, σύμφωνα με την οποία η γραφειοκρατία συνιστά «αποθώωση του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος» (σ. 138).

Ο Τεϋλεξίς υπενθυμίζει την καιρία διάκριση του Weber ανάμεσα σε εξουσία, η οποία γίνεται αντιληπτή ως νομιμοποιημένη λόγω της πίστης των κυβερνωμένων σε αυτή, και σε ισχύ (Macht), η οποία στηρίζεται στη μονομερή ικανότητα επιβολής της θέλησης ενός ατόμου σε ένα άλλο. Ιδιαίτερη σημασία έχει η επισήμανσή του ότι ο τρόπος με τον οποίο διαλαμβάνει την κυριαρχία ο γερμανός διανοητής τον εντάσσει, σύμφωνα με τους συντηρητικούς ερμηνευ-

1. Βλ. ενδεικτικά T.B. Bottomore, *Elites and Society* (ελληνική μτφρ. *Ελίτ και εξουσία*, εκδ. Πλανήτης, χ.χ., σ. 151-156).

τές της σκέψης του, στην παράδοση της συναίνεσης, πράγμα που τον οδηγεί στη διατύπωση ενστάσεων.

Κατά την εκτίμησή του, δόθηκε υπερβολική έμφαση στο θέμα της νομιμοποίησης από τους θιασώτες του λειτουργικού παραδείγματος, αλλά θα πρέπει πάραυτα να υπενθυμίσουμε ότι, ανάλογη έμφαση στις συναινετικές διαδικασίες της πολιτικής κυριαρχίας δόθηκε και από τον Gramsci, αν και σε ένα εντελώς διαφορετικό θεωρητικό πλαίσιο, μέσα από την έννοια της ηγεμονίας, στην οποία ωστόσο ο συγγραφέας αναφέρεται, αλλά ακροθιγώς, σε άλλα σημεία της εργασίας του (σ. 456, 467).

Πάντως, η διάκριση που εισάγεται από τον Weber ανάμεσα σε δύναμη και εξουσία είναι ιδιαίτερης σημασίας για την ανάλυση του γραφειοκρατικού φαινομένου, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύσσεται μια μορφή αλλοτρίωσης, η οποία αναλογεί στην αλλοτρίωση που διέγνεσε ο Marx, ως αποξένωση του εργαζόμενου από τα μέσα παραγωγής, πλην όμως πρέπει να επισημανθεί ότι εγγράφεται σε μια εντελώς διαφορετική προοπτική.

Ο Τερλεξής κάνει αναφορά στην αλλοτρίωση ως αποτέλεσμα της αποξένωσης από τα μέσα παραγωγής (Marx), από τη διπλή συμμετοχή του ατόμου στην κοινωνία των ιδιωτών και στην πολιτική κοινωνία (Hegel), από τα μέσα διοίκησης (Weber) και, τέλος, στην αλλοτρίωση εξ αιτίας του εξορθολογισμού της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο η προσέγγιση και η ερμηνεία αυτών των μορφών αλλοτρίωσης εγγράφεται, ταυτόχρονα, σε ριζικά διαφορετικές πρακτικο-θεωρητικές αντιλήψεις. Είναι προφανές ότι, παρά τις αναλογίες που εμφανίζονται ανάμεσα στις μορφές αυτές αλλοτρίωσης, οι τελευταίες υφίστανται σαφείς διαφορές μεταξύ τους, οι οποίες είναι κυρίως οντολογικές και κοσμοθεωρητικές.

Πάνω στο ζήτημα αυτό, θα μπορούσε λοιπόν κανείς να υποστηρίξει ότι η άρνηση του Weber να προσδώσει επιστημονικό status στην έννοια της αλλοτρίωσης φαίνεται να τον δικαιώνει, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι μένει αδιάφορος για το ίδιο το πρόβλημα. Διότι, αν το κοινό χαρακτηριστικό σε κάθε μορφή αλλοτρίωσης είναι η απώλεια ενός στοιχείου της ύπαρξης (αυτονομία, αυτοδιάθεση, δημιουργικότητα, ανθρώπινη σχέση κ.ο.κ.), τότε η συζήτηση για την αλλοτρίωση μετατρέπεται μοιραία σε φιλοσοφική, θέτοντας το πρόβλημα του νοήματος της ανθρώπινης ύπαρξης· με άλλα λόγια, βγαίνει έξω από τα όρια της κοινωνιολογίας.²

2. Για το πρόβλημα αυτό, καθώς και για μια εξαντλητική παρουσίαση της έν-

Από την άλλη μεριά, η κοινωνιολογία δεν μπορεί να δώσει πειστικές απαντήσεις στα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, εμμένοντας στον επιστημονισμό και στις θετικιστικές θεωρήσεις του κοινωνικού, χωρίς, δηλαδή, μιαν ορισμένη πρόσδεσή της στη φιλοσοφία και στην ηθική. Αυτός ο διττός σκοπός χαρακτηρίζει κάθε γνωστική δραστηριότητα και δεν απουσιάζει ούτε από τον Weber, ο επιστημονικός ρεαλισμός του οποίου συμπληρώνεται από μια ισχυρή δόση ιδεαλισμού, που του είχε εμπνεύσει ο K. Jaspers. Αν και ο συγγραφέας δεν παραλείπει να αναφερθεί σε αυτή την κανονιστική διάσταση της βεμπεριανής σκέψης, η εμμενής αποσύνδεσή της από θεωρήσεις τελεολογικού τύπου τον οδηγεί να εντάξει τον Weber σε μια σαφώς πραγματιστική και πεσιμιστική κοινωνική οπτική, στην οποία εν πολλοίς φαίνεται να προσχωρεί και ο ίδιος.

Αξιοσημείωτη είναι, εξάλλου, η αναφορά του στην απουσία μιας ολοκληρωμένης θεωρίας του κράτους από τον Marx, και στις συνέπειες που αυτό είχε στις ιστορικές εξελίξεις του αιώνα μας. Η υποτίμηση του προβλήματος του κράτους, και ιδιαίτερα της γραφειοκρατίας, από τον Marx λειτούργησε, κατά κάποιον τρόπο, ως μπουμέρανγκ, αφού τελικά η μοίρα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» καθορίστηκε από τη γραφειοκρατική οργάνωση του κράτους. Η στάση αυτή του Marx υπαγορεύτηκε όμως από τη γενικότερη θεωρητική του προσέγγιση και, κυρίως, από τον τρόπο που είδε την εγγεληνική φιλοσοφία του κράτους.

Για τον Hegel, η διάκριση της κοινωνίας των ιδιωτών από την πολιτική κοινωνία δικαιολογούσε τον διαμεσολαβητικό ρόλο της κρατικής γραφειοκρατίας, ως ενσαρκωτή του καθολικού συμφέροντος –πράγμα που συνεπαγόταν την αυτονομία του κράτους–, σε αντίθεση με τον Marx, που έβλεπε τη γραφειοκρατία ως απλό όργανο της άρχουσας τάξης, προορισμένο να εξαλειφθεί μαζί της. Εκείνο όμως που έχει σημασία σε ό,τι αφορά στη θεωρητική συζήτηση για το κράτος, την οποία επαναφέρει ο Τερλεξής, είναι η υπενθύμιση του αντιφατικού χαρακτήρα της εγγεληνικής θεωρίας, η οποία, συνήθως, ταυτίζεται με την αποθέωση του κράτους οδηγώντας σε ολοκληρωτικούς συνειρμούς, κυρίως εκ μέρους ορισμένων φιλελεύθερων διανοητών, πράγμα που, όπως είχε τονίσει παλιότε-

νοιας της αλλοτρίωσης, συνοδευόμενη από μια εκτεταμένη βιβλιογραφική ενημέρωση, βλ.: Peter C. Ludz «Alienation as a Concept in the Social Sciences», στο *Current Sociology/Sociologie Contemporaine*, XXI, (1973), No 1.

ρα και ο Cassirer,³ δεν είναι ακριβοδίκαιο. Αντίθετα, η εγγελιανή διάκριση της κοινωνίας των ιδιωτών από την πολιτική κοινωνία υπήρξε, για τον Hegel, η «ικανή συνθήκη που διασφαλίζει και προωθεί την άσκηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του ανθρώπου», και αυτό στο πλαίσιο του ελεύθερου κράτους (σ. 410).

Από αυτή τη σκοπιά, και παρόλο που στην πολιτική κοινωνία και την καθολική τάξη ο γερμανός φιλόσοφος είδε «μόνον την καλή πλευρά» (σ. 422), την οποία στήριξε στην (ιδεαλιστική) πεποίθησή του ότι η γραφειοκρατία μπορούσε να αυτονομηθεί από τις κοινωνικές τάξεις, η εγγελιανή ιδέα του κράτους-ενοσάρκωτή του καθολικού συμφέροντος παραμένει επίκαιρη. Είναι κυρίως χρήσιμο να ξανασυζητηθεί, αν ληφθεί υπόψη ότι το σημερινό κράτος πάσχει από μια κρίση της κοινωνίας των πολιτών, η οποία σχετίζεται με την αποδυνάμωση, αν όχι την απώλεια της καθολικότητας του κράτους και γενικότερα την απίσχανση των συλλογικών αξιών (σ. 466). Στη βάση αυτή, ο Τερλεξής φαίνεται να πιστεύει ότι το μέλλον ανήκει μάλλον στον Hegel (δηλαδή στο κράτος) παρά στον Marx (δηλαδή στην επανάσταση).

Προχωρώντας στην τελευταία ενότητα του βιβλίου που έχει ως αντικείμενο την κοινωνική οργάνωση, ο συγγραφέας επισημαίνει, αναπαράγοντας, κατά κάποιο τρόπο, τη βεμπεριανή θέση για το κράτος (ως χώρο συγκρούσεων), ότι το πεδίο της γραφειοκρατίας αποτελεί «ένα δυναμικό, λίγο πολύ ρευστό και, συχνά, αντιφατικό σύστημα, με εσωτερικές αντιπαλότητες και περιοδικές εντάσεις, που προέρχονται, ανάμεσα στα άλλα, και από την αντίθεση ατομικού-συλλογικού σκοπού» (σ. 506). Τα στοιχεία αυτά «συνηγορούν υπέρ μιας διαλεκτικής προσέγγισης της γραφειοκρατικής διαδικασίας», η οποία απορρίπτει τη γραμμική λογική και, κυρίως, «βλέπει στην εξέλιξη πολλές εναλλακτικές πορείες και δυνατότητες» (σ. 509)· άποψη που μαρτυρεί ίσως κάποια επιρροή της αντίληψης του Foucault για την εξουσία, στην οποία ο γάλλος διανοούμενος προσδίδει, κατά πολλούς, μια μάλλον διαφοροποιημένη διάσταση σε ό,τι αφορά τη σχέση μεταξύ των πόλων της εξουσίας.⁴ Τέλος, αναφερόμενος στη δυτική γραφειοκρατία, ο συγγραφέας τονίζει, με μια μαρξικού τύπου αποστοροφή, τις αντινομίες που λαμβάνουν

3. Βλ. το τέλος του 17ου κεφ. στο, Cassirer, *The Mythe of the State*, Yale University Press, 1946.

4. Βλ. π.χ. Θ. Λιποβάτς - Ν. Δεμερτζής, *Δοκίμιο για την ιδεολογία*, Οδυσσεάς, 1994, σ. 35, σημ. 13.

χώρα τόσο στο εσωτερικό της γραφειοκρατίας όσο και στις σχέσεις της με το κοινωνικό περιβάλλον, αλλά υιοθετεί, τελικά, τη βεβημεριανή απαισιοδοξία προκειμένου να υπαινιχθεί το αδύνατο μιας εναλλακτικής γραφειοκρατικής οργάνωσης (σ. 585).

Σχετικά με την κριτική που ασκεί ο Τερλεξής στον τρόπο που είδε τη γραφειοκρατία ο Weber, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ότι η απουσία της έννοιας της ευθύνης από το σχήμα του Weber είναι, καταρχάς, ακριβοδίκαιη, διότι, πράγματι, απουσιάζει εντελώς από τον ιδεότυπο της γραφειοκρατίας. Παρόλα αυτά όμως, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η έννοια της ευθύνης είναι σημαντική στη βεβημεριανή σκέψη, και αρκεί γι' αυτό να θυμηθούμε την περίφημη διάκρισή του ανάμεσα στην ηθική της ευθύνης σε αντιδιαστολή προς την ηθική της πελοίθησης. Ορθή είναι επίσης, κατά την άποψή μου, η εκτίμηση του συγγραφέα για το άδικο των επιθέσεων εναντίον του Weber αναφορικά με το χαρακτήρα του ιδεότυπου, ο οποίος δεν μπορεί να αποτυπώνει την πραγματικότητα αλλά απλώς να λειτουργεί ως εργαλείο εννοιολογικής συγκρότησής της (σ. 203-207).

Ωστόσο, η περιγραφή του γραφειοκρατισμού που κάνει ο Τερλεξής, διατηρεί κάτι από την ιδεοτυπική προσέγγιση του Weber, με την έννοια ότι το εξηγητικό σχήμα που κατασκευάζει, υπερτονίζει, προφανώς για αναλυτικούς λόγους, τα τυπικά χαρακτηριστικά της γραφειοκρατίας (όσο κι αν αυτό δεν ισχύει πάντα – βλ. σ. 162-172, 581-650), πράγμα που όμως δίνει την εντύπωση ότι υποβαθμίζει ορισμένες παραμέτρους με τις οποίες συνυφαίνεται η πραγματική γραφειοκρατία. Τονίζοντας, λόγου χάρη, την πλευρά εκείνη του κράτους δικαίου (6ο κεφ.) που συνδέεται με τον γραφειοκρατικό νόμο, δηλαδή με την τυπική του πλευρά, δείχνει να παραβλέπει το γεγονός ότι το γραφειοκρατικό δίκαιο και ο συναφής νομικισμός δεν είναι μόνο πηγή ελέγχων και εξουσίας αλλά επίσης, όπως επισημαίνει ο Δ. Τσάτσος,⁵ δυνατότητα ελευθερίας και δικαιωμάτων. Και, αντίστροφα, ότι η ανομία στο χώρο της κοινωνίας, την οποία δε θεωρεί, συγκριτικά, πρωταρχικής σημασίας, μπορεί να λάβει τη μορφή (άτυπων) εξουσιαστικών σχέσεων, ακόμα καταπιεστικότερων και από τον γραφειοκρατικό (τυπικό) νόμο.

5. Βλ. Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, τ. Α', σ. 59.

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η μεγάλη έκταση της μελέτης καθώς και το γεγονός ότι πολλά τμήματα του βιβλίου γραφτήκαν με τη μορφή άρθρων οδηγούν αναπόφευκτα σε επαναλήψεις, οι οποίες, ωστόσο, διευκολύνουν τον λιγότερο επίμονο ή τον μη ειδικό αναγνώστη. Παράλληλα όμως, δίνει εξαρχής τη δυνατότητα στον αναγνώστη να κατανοήσει τις βασικές ιδέες του βιβλίου, χωρίς να επιδίδεται σε άσκοπες θεωρητικές ακροβασίες, αποφεύγει τα διχότομα ιδεολογικά σχήματα και τις επιστημολογικές ακρότητες, αποβλέποντας σε έναν ουσιαστικό επιστημονικό διάλογο. Αυτή η ιδεολογική αποστασιοποίηση σε συνδυασμό με την, κατά το δυνατόν, αξιολογική ουδετερότητα στην οποία επιδίδεται, επιτρέπει στον συγγραφέα να αναδείξει και να αξιοποιήσει πολλές από τις πλευρές όχι μόνο της μαρξικής και της βεμπεριανής θεωρίας, αλλά και μιας σκέψης που έχει αδικώς παραγκωνιστεί και παραποιηθεί, της εγελιανής.

Η συστηματική παρουσίαση των απόψεων του Weber, αλλά και του Hegel, σε ό,τι αφορά στη θεωρία του κράτους, συνιστά μια από τις σημαντικότερες συμβολές του βιβλίου, αποκαθιστώντας πολλές παρανοήσεις ή προσφέροντας εναλλακτικές ερμηνείες δύο θεωρητικών συστημάτων, που, από το χαρακτήρα τους, επιδέχονται, ούτως ή άλλως, πέραν της μίας αναγνώσεως. Προτείνει λοιπόν να διαβάσουμε ξανά τόσο τον Weber όσο και τον Hegel, γιατί μπορούμε να αντλήσουμε ιδέες για τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Αναδεικνύει τα όρια της βεμπεριανής θεωρίας του γραφειοκρατισμού, επισημαίνει τα σφάλματα της θεωρίας του Hegel και τα αδιέξοδα του μαρξισμού, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο το μέτρο μιας δυνατής σύνθεσης, η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις αντικειμενικές δυνατότητες που προσφέρει η καπιταλιστική κοινωνία στην προοπτική εναλλακτικών λύσεων. Αντίθετα, δε φαίνεται να δίνει μεγάλα περιθώρια στο υποκείμενο και τις δυνατότητές του αλλά, επηρεασμένος από την απαισιοδοξία του Weber μάλλον παρά από την αισιοδοξία του Marx, δίνει μεγαλύτερο βάρος στην ανάλυση των μηχανισμών που υποτάσσουν το άτομο, πράγμα το οποίο δείχνει ότι ο θεωρητικός πεσιμισμός του συνάδει με μια αρνητική εκτίμηση για την κατάσταση και το μέλλον της σημερινής δημοκρατίας.

Η συνεισφορά της εργασίας είναι σημαντική σε ό,τι αφορά στον εμπλουτισμό της εγχώριας βιβλιογραφίας. Μια από τις θετικές πλευρές της είναι η προσπάθεια που καταβάλλει ο Τερλεξής για

μια, κατά το δυνατόν, αποϊδεολογικοποιημένη προσέγγιση, που τού επιτρέπει να συνδυάζει κανονιστικού τύπου θέσεις με μια, ως επί το πλείστον, αποστασιοποιημένη από αξιολογικές κρίσεις ματιά. Απορρίπτοντας, αναφανδόν, το μονισμό και τις απόλυτες ή θετικίζουσες εξηγήσεις, δοκιμάζοντας μάλλον να αξιοποιήσει τις ερμηνευτικές δυνατότητες που τού παρέχουν τα αντίστοιχα εννοιολογικά εργαλεία παρά να τις απορρίψει ή να τις συγκεράσει, επιχειρεί μια «συνεργία» του μαρξισμού με τη βεμπεριανή θεωρία, πράγμα που δεν τον αποτρέπει από το να υιοθετεί, ανάλογα με την περίπτωση, τις θέσεις της μιας ή της άλλης πλευράς.

Η ίδια επιστημονική στάση συνδέεται, αυτόχρονα, με εξω-θεωρητικές κανονιστικές συνιστώσες, που αναφέρονται στα ηθικά και αξιακά θεμέλια της δημοκρατίας. Αποκαλύπτεται έτσι μια πτυχή της προβληματικής του συγγραφέα που, αν και εντοπίζεται με περισσότερο σαφή τρόπο στην κατακλείδα της εργασίας, είναι μείζονος σημασίας επειδή ακριβώς συνιστά το στοιχείο που μπορεί να δικαιώσει το ρόλο της ίδιας της κοινωνιολογίας, στον οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή και τον οποίο συμμαρξίζει ο Τερλεξής: η δημοκρατία και η πολιτική μπορούν να ξαναβρούν το νόημά τους στο πλαίσιο της αριστοτελικής εντελέχειας, η οποία δεν μπορεί να είναι άλλη από την ηθική του κοινού αγαθού, την αξία της οποίας η κοινωνιολογία οφείλει να αναδείξει.

ΣΤΑΘΗΣ ΜΠΑΛΙΑΣ

BERTRAND BADIE, *Κουλτούρα και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη – σειρά Επικοινωνία και Κουλτούρα (πρόλογος-μετάφραση Στάθης Μπάλιας), 1995, 219 σελ.

Πριν από είκοσι επτά χρόνια, σε ένα βιβλίο σταθμό για τον κλάδο, ο Brian Barry δήλωνε ότι η επιστημονική ανάλυση του πολιτικού φαινομένου υπόκειται σε δύο αμοιβαία αποκλειόμενες παραδειγματικές εξηγήσεις: είτε στην ατομοκεντρική και ωφελμιστική προσέγγιση της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής, είτε στην κοινωνιοκεντρική και συμβολική προσέγγιση της πολιτισμικής θεώρησης της πολιτικής.¹ Έκτοτε, η παραδειγματική αυτή διάσταση επιβε-

1. Brian Barry, *Sociologists, Economists and Democracy*, Λονδίνο, 1970.